

УДК 316.74

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Н. Вашрова

Білорусько-російський державний університет

natallia_v@yahoo.com

У статті розглянуто основні напрями розвитку релігійного життя України в період з 1990–2007 рр. Зокрема, проаналізовано процес розвитку традиційних християнських церков і схарактеризовано основні показники релігійності сучасного українського суспільства. Аналіз показує невідповідність понять релігійного та духовного (морального) відродження суспільства, а також поєднання традиційних та інноваційних елементів релігійного життя в рамках основних християнських конфесій.

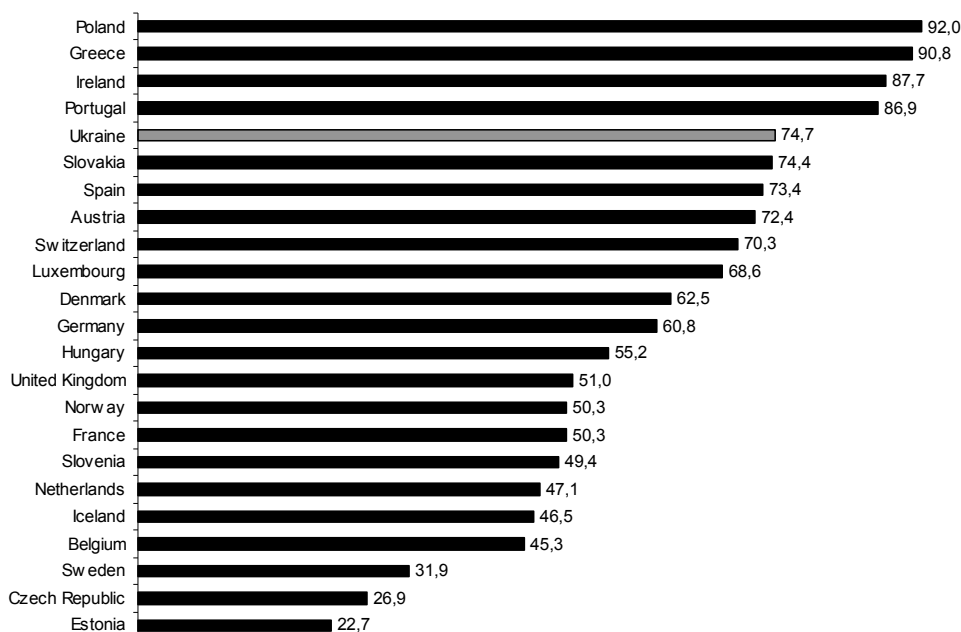
Ключові слова: соціокультурне самовизначення, релігійне відродження, релігійна самоідентифікація.

Нова хвиля релігійних перетворень, що охопила багато суспільств світу на межі ХХ–ХХІ століть призвела до виникнення різноманітних явищ і тенденцій, які отримали як вкрай негативну, так і позитивну оцінку з боку громадськості й наукового співтовариства. Ріст ісламського фундаменталізму на Сході, десекуляризація й поширення ісламу на Заході, релігійне відродження в Східній Європі змусили по-новому переоцінити значення й роль релігійної складової в житті сучасного суспільства.

На фоні цих подій Україна є яскравим прикладом активізації релігійного життя і суспільством, у якому на початку 90-х років ХХ століття соціально-політичні трансформації знайшли відображення в активному прагненні застосувати релігійний компонент для вирішення питань соціокультурного самовизначення. Практика залучення релігії до вибору вектора соціально-політичного й культурного розвитку – явище, що має на Україні глибоке історичне підґрунтя. Тому повернення до подібної практики, а також інші причини дали підставу називати кінець ХХ століття періодом релігійного відродження в українському суспільстві. Одним із найважливіших показників цього процесу стала динаміка росту кількості церковно-релігійних інституцій і віросповідань, а також збільшення кількості людей, які заявляли про свою релігійну приналежність. Так, у період з 1985 по 2002 р. кількість релігійних організацій збільшилася з 6 262 до 28 383, а кількість конфесій й релігійних течій – з 16 до 120 [1, с. 22]. Частка громадян, які вважають себе віруючими, у період з 1991–2002 р. зросла з 43% до 60,2% [2, с. 14]. Дані за 2008 рік демонструють, що зараз в Україні налічується вже 55 віросповідань, 120 конфесій і релігійних течій, у рамках яких діє 33 841 релігійна

організація [3]. На підставі цих показників Україну можна віднести до однієї з найбільш релігійних країн Європи. Так, за кількістю громадян, які заявляють про свою релігійну приналежність (74,7%), вона посідає п'яте місце після Польщі, Греції, Ірландії й Португалії [2, с. 130] , (див. Графік 1).

Графік 1. Відносите Ви себе до будь-якої релігії / віросповідання? (% відповідь “так”)

Крім кількісного виміру розвитку релігійного сектора, важливим моментом релігійного життя України став ріст популярності, рівня довіри та авторитету церковних інституцій серед населення. Дані соціологічних досліджень свідчать про те, що в українському суспільстві існує досить висока потреба в релігії і церкві, і більша частина громадян, незалежно від своєї релігійної приналежності, вважає, що церква повинна брати участь у вирішенні важливих соціальних проблем. Близько 50–55% вважають релігію важливим аспектом свого життя, 77% відзначають здатність релігії культивувати моральність і духовність людини, відроджувати національну самосвідомість і культуру (68,2%), сприяти демократизації суспільства (51,4%) [5, с. 6] .

Однак, незважаючи на згадані цифри й суспільну думку, прояви деяких протиріч у ході релігійних перетворень змусила багатьох дослідників засумніватися в тому, чи варто називати процеси, які відбуваються, “релігійним

відродженням”. Під час вивчення змісту й причин активізації релігійного життя дослідники виявили явну невідповідність між релігійною самоідентифікацією, з одного боку, і світоглядом та поведінкою віруючих людей, з іншого. Наприклад, у загальнонаціональному соціологічному опитуванні, проведеним Центром Разумкова в жовтні 2002 року, дослідники отримали більш ґрунтовне уявлення про “віруючу людину” шляхом введення у дослідження невеликої кількості “стандартних” показників, за допомогою яких виявили групу, що володіє всім набором цих ознак. У результаті, частка респондентів, які заявляють про себе, як про тих, хто вірять у Бога й у життя після смерті, належать до якого-небудь віросповідання, регулярно беруть участь у релігійних зборах, мотивуючи цю участь як спілкування з Богом, визнають релігійну віру шляхом порятунку й знаходження вічного життя, склала 1,7% серед 60, 2% віруючих [2, с. 21]. Аналітики зробили висновок, що існує явне розходження між релігійною самоідентифікацією й вірою в основні релігійні твердження, а також її практикою. Багато дослідників стверджували, що зростання кількості віруючих, зокрема віруючих християнських церков, не супроводжується зверненням суспільства до етичних християнських цінностей. Такі висновки показують, як реальні тенденції суспільних процесів, так і позицію громадськості відносно релігійних перетворень. Зокрема, помітне певне очікування щодо плодів релігійних трансформацій. Це очікування значною мірою були пов’язані з вірою в те, що релігія дасть стимул і напрями для духовного відновлення суспільства. Крах ідеалів радянського суспільства, відкриття суворой правди про минуле, політична й економічна дестабілізація, соціальна невпорядкованість створювали в країні настрої недовіри, розгубленості й непевності в завтрашньому дні, втрати цивільної і культурної ідентичності. Про схожий стан наприкінці 90-х років заявляло близько 80% українців [6]. Подібний травматичний досвід не переборюється одними лише соціально-економічними перетвореннями й покращенням рівня життя. Необхідний певний символічний стрижень, навколо якого може відбуватися формування найважливіших культурних і ціннісних орієнтацій. Оскільки багато структур соціокультурного комплексу країни на той час перебували в стані дезорієнтації, стає деякою мірою зрозумілим, чому звертання до такого інституту як релігія стало одним з можливих варіантів на шляху подолання кризи. Релігія являє собою чітку систему життєвих орієнтирів, дає цілісну картину світу й етичні принципи, здатні впливати на моральний стан суспільства. Крім того, традиційні християнські церкви тісно пов’язані з національною й культурною ідентичністю України, а тому можуть відігравати свою роль у переосмисленні історичного минулого, пошуку національної ідеї, формуванні нових ідентичностей або навіть у виборі напряму політичного розвитку країни. Однак такі сподівання часто не враховують всю складність взаємодії релігії й культури. Релігія не є замкнутою й самодостатньою системою, хоча й може дистанціюватися від суспільства, розвиваючись відповідно до своєї внутрішньої логіки. Її межі можуть бути досить розмиті, а членство в Церкві набувати лише формального характеру.

Залучення соціокультурного потенціалу релігії для вирішення суспільних проблем найчастіше здобуває характер вичленовування й використання деяких її функцій та елементів. У результаті в релігії з'являється значна кількість "віруючих", чия релігійна або конфесійна належність заснована винятково на культурно-цивілізаційній самоідентифікації. Це розмиває внутрішні пріоритети й основні цілі релігії або конкретної Церкви. З іншого боку, у суспільство проникає велика кількість культурно-релігійних елементів, релігійний зміст яких може витіснитися або трансформуватися, формуючи несподівані варіанти квазірелігійних традицій і форм народного благочестя, у яких релігійний компонент дає вищий ступінь легітиматії для існування будь-яких практик. Найчастіше із практик витісняється саме етичний елемент. Будучи не пов'язаним із цілим комплексом поглядів, він підмінюється певним набором правил, які роблять акцент на ритуальних сторонах життя без явного морального закону. Безсумнівно, взаємодія релігії й культури проявляється в здатності впливати один на одного. Однак різниця між розвинутою, збалансованою взаємодією й ситуативним хаотичним запозиченням дуже велика. Тому звернення суспільства до релігії не означає автоматично початку духовного відродження. Багато чого залежить від соціокультурних характеристик, самого суспільства, в рамках якого відбувається ця взаємодія. Зокрема, якими є пріоритети й цінності світської культури та впливу яких саме релігійних елементів суспільство готове піддатися. З іншого боку, важливим є той стан, в якому перебуває сам релігійний комплекс країни й ті процеси, які відбуваються в рамках його релігійної культури.

Особливості розвитку традиційних релігійних конфесій

Релігійне відродження 90-х років ХХ ст. значною мірою зачепило саме традиційні для України християнські конфесії – православну та католицьку. Своє особливе місце у цьому процесі також займає протестантизм. Його не прийнято відносити до традиційних конфесій України, проте діяльність протестантських релігійних організацій уже має свою досить довгу історію на території української держави. Звичайно, завдяки утвердженню права релігійних організацій на існування та вільний розвиток створились умови для виникнення нових релігійних течій та напрямів. Статистика свідчить про те, що цим правом скористалася деяка частина населення країни. Але в порівнянні з традиційними християнськими конфесіями поширення цих організацій та міра їхнього впливу на суспільні процеси виявилась менш значимою. Зараз в Україні домінує православна конфесія. Вона налічує 17017 парафій, що складає 53% усіх релігійних організацій країни [3]. У загальнонаціональному соціологічному опитуванні за 2002 рік було зазначено, що до православних себе відносила більшість опитаних – 68,8%, до греко-католицьких – 6,9%, до протестантів – 2,2%, до римо-католицьких – 0,8% [2, с. 14]. Чисельність представників інших конфесій та віросповідань є меншою за ці показники. Така ситуація змушує дослідників задати питання, чи можна

говорити про плюралізм у сфері релігійного життя, і якщо так, то якою мірою він проявляється та на чому ґрунтується. Згідно зі статистичними даними релігійний комплекс українського суспільства дійсно залишається достатньо монолітним, з вираженою монополією традиційних християнських церков. Про це свідчать не лише цифри. В офіційному політичному та культурному дискурсі традиційні християнські церкви та їхні культурно-релігійні традиції розглядаються як одна зі складових української національної ідеї. Це відноситься як до структур державної влади, так і до національно-патріотичних культурних організацій. У загальноосвітній системі та засобах масової інформації транслюється досвід традиційних церков, а до святкування значимих державних свят та подій залучаються саме ці церкви. З одного боку, це відображає реальний стан справ та погляди більшості українців, проте, з іншого боку, закріплює ці зразки як найбільш бажані та правильні. Неоднорідність соціокультурного простору України в умовах домінування православної релігійної традиції виразилась у поліваріантності культурно-релігійних ідей та розгалуження всередині цієї ж власне традиції. Диференціація всередині православної конфесії – явище, яке тісно пов'язане з українським регіоналізмом. Однією з особливих рис соціокультурного простору України є її перебування в різні періоди свого історичного розвитку під впливом різних релігійних структур, які, спричинили формування різних типів релігійної культури. В межах цих культур по-різному переосмислювалась власна історико-культурна спадщина і задавалась система культурно-цивілізаційних орієнтирів: від візантійсько-православної традиції та східнослов'янської духовності до адаптації західноєвропейських цінностей. Різним було також і уявлення про основи української державності та національного самовизначення. В період релігійного відродження ці тенденції знайшли відображення в утворенні декількох православних церков. Відродження Української Автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1989 році, отримання нового статусу українським екзархатом Російської православної церкви та нова назва – Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). УАПЦ та УПЦ КП не мають офіційного визнання з боку Православної спільноти та вважаються “неканонічними”, але згідно з українським законодавством є легальними та належать до категорії “традиційних церков”. Юрисдикційний розкол православ'я, особливо на своїх початкових стадіях мав чітко окреслене співвіднесення з конкретними регіонами України. Ведуче місце серед усіх православних церков посідає Українська православна церква. Зараз вона налічує 16 736 парафій, що складає 51,5% усіх релігійних громад та 67,7% православних громад України. Майже третина (30,4%) общин УПЦ зосереджено в центральному регіоні України. Українська православна церква Київського патріархату за кількістю громад (4008) займає друге місце після УПЦ. Протягом останніх років церква розширила мережу своїх парафій у всіх регіонах країни. Якщо на початку свого становлення у 1993 році переважну кількість своїх громад вона нараховувала саме в західному регіоні – 87,3%, то в 2008 році ця

диспропорція зменшилась до 43,6%. Парафії УПЦ КП представлені достатньо рівномірно в центральному та північному регіонах. Але у східному та південному регіонах країни їхня чисельність значно менша. За період свого легального існування (з 1990 р.) значно поповнила складові своєї структури Українська автокефальна православна церква. Зараз в її структуру входить 1 179 парафій, 70,4% яких діють у західних областях країни [3].

З одного боку така ситуація оцінюється як загальна криза православної церкви, яка розмиває образ України як єдиноконфесійної православної держави та посилює поділ країни на відповідні зони впливу та протистояння [8]. Але з іншого – представляє потенціал соціокультурних сил суспільства, здатних боротися за соціополітичну стабільність і збереження цілісності в умовах культурного плюралізму. Такі процеси виділяють Україну серед інших пострадянських країн, в яких релігійні перетворення не мали такого ефекту. Наприклад, в Росії Російська православна церква знаходиться поза конкуренцією та є єдиною загальновизнаною культуруотворюючою конфесією країни. В Білорусі всередині Білоруської православної церкви в юрисдикції Московського патріархату є тенденції до розгляду різних векторів культурно-релігійного розвитку, але вони не здатні проявити себе в сучасних соціополітичних реаліях білоруської держави. Як результат – Білоруська православна церква залишається в межах формально монолітної церковної структури. Україна ж навпаки вчиться існувати в умовах поліконфесійного суспільства, в якому жодна з конфесій не має рівномірного впливу на всій території країни.

Можна виділити декілька тенденцій, згідно з якими може далі розвиватись ситуація поліконфесійного православ'я. По-перше, це продовження боротьби церков за перше місце в релігійному просторі суспільства з подальшим більш-менш рівномірним поширенням однієї з них по всій території України. Другий варіант полягає в налагодженні конструктивного діалогу між церквами, можливості навчитися жити в ситуації конкуренції та вибору, толерантного прийняття іншого погляду. Третій варіант – це створення української помісної церкви, яка б могла об'єднати у собі всі основні православні церкви України. Можливість створення української помісної автокефальної церкви найбільше відповідає інтересам багатьох представників політичних сил та активно обговорюється як у культурно-політичних, так і в релігійних колах українського суспільства. У цьому контексті чималої ваги набирає Українська греко-католицька церква (УГКЦ), яка в деяких концепціях розглядається як одна з учасниць процесу створення помісної церкви. Відродження структури УГКЦ почалося у 1989 році, коли вперше за довгий час були легалізовані общини у Львівській та Закарпатській областях. Сьогодні УГКЦ налічує 3 685 релігійних організацій та займає третє місце після УПЦ та УПЦ КП. Майже 94% греко-католицьких парафій зосереджено у західному регіоні України. Але, якщо на початку 1992 року в церкві були парафії лише в половині областей країни, то зараз її парафії діють у всіх регіонах України [3]. Сучасна монополія УГКЦ в

деяких областях західного регіону (близько 54% загальної кількості всіх релігійних громад) є результатом тої релігійної культури, яка формувалася під впливом цієї церкви на даній території протягом довгого історичного періоду. Будучи тісно пов'язаною з формуванням національної ідентичності, властивої саме цьому регіону, вона протистоїть культурно-релігійній ідентичності інших регіонів. Проте, знаходячись в межах тієї ж східно-візантійської релігійної традиції, що і православні церкви, вона бере участь у дискусії стосовно можливих варіантів створення єдиної української помісної церкви.

На фоні активної діяльності традиційних церков виділяються темпами свого розвитку протестантські церкви. Протестантизм в Україні налічує більше 10 000 общин, що складає 30% всіх релігійних організацій [3]. Водночас динаміка росту релігійних общин протестантських церков є значно вищою, ніж традиційних. Цей фактор, а також поширення нових релігійних рухів, поява різноманітних релігійних діячів, месій та цілителів вносить свою різнобарвність у релігійний та культурний простір України. Незважаючи на те, що легітимність нових практик не закріплюється на державному рівні та не освячується багатовіковою традицією, їхня здатність реагувати на стан сучасної людини та її внутрішній запит дає їм можливість впливати на склад та форми релігійного населення.

Релігійність українського суспільства. Основні характеристики

Рівень і зміст релігійності населення України – більш складне і менш вивчене явище, ніж процеси розвитку релігійних інституцій. Звичайно, динаміка зростання релігійних організацій може бути одним із показників релігійності, проте, вона не дає повної картини сучасного стану релігійності суспільства, і можливих шляхів її подальшого розвитку. Незважаючи на те, що в діяльності релігійних організацій присутній соціокультурний вимір і направленість на найважливіші суспільні процеси, вони, однак, залишаються в релігійному полі і наділяють соціокультурні явища специфічними рисами релігійного конструювання реальності. Тому для суспільства важливо бачити власний релігійний потенціал і взяти до уваги можливі варіанти взаємодії світської і релігійної культур.

Дослідження релігійності населення України головно спрямовані на вивчення змісту і форм традиційної релігійної свідомості і діяльності. Тобто предметом дослідження стають ті елементи релігійності, які повинні були б виражати віру і практику традиційних християнських церков. Релігійне виховання, віра в конкретні релігійні істини, знання змісту церковного вчення, участь в релігійних службах тощо. З одного боку, такий підхід має підстави, оскільки велика частина населення заявляє про свою приналежність саме до цієї релігійної традиції. Але, з іншого боку, залишає без уваги можливі нові форми релігійності. Дані таких досліджень свідчать про суттєву відмінність між релігійним самовизначенням і вірою в основоположні релігійні істини. Релігійна віра часто сприймається як етична цінність. При цьому відчуття спільності з іншими віруючими своєї церкви

розділяє лиш незначна кількість осіб. Деякі прояви релігійності набувають ознак соціально легітимізованої і бажаної характеристики людини, що активізує прояви показної релігійності з явними рисами конформізму. Водночас з'являється позацерковна релігійність і відбувається переміщення віри з публічної сфери в сферу приватну [2, с. 21]. Ці суперечливі тенденції стають ще помітнішими у разі безпосереднього дослідження деяких додаткових характеристик сучасної релігійності, зокрема, процесу індивідуалізації релігійності, зміни духовних авторитетів, модифікації віри, запозичення і змішування різних культурно-релігійних кодів. В ході процесу індивідуалізації релігійна діяльність стає елементом приватного життя, і виражається в бажанні віруючих самостійно вибирати, яким моральним нормам слідувати, і за допомогою яких практик виражати свою релігійність. Тобто, якщо людина є членом церкви, то це зовсім не означає, що вона погоджується і приймає всі приписи, які стосуються членів церковної громади. Люди вважають, що вони повинні мати більшу свободу вибору, оскільки це допомагає кращому самовираженню. Зіткнення церковних приписів і людської свободи часто пов'язане з тим, що традиційні церкви все більше починають розглядатися як відірвані від щоденного життя й нездатні запропонувати людині такі форми релігійності, які могли б виразити її духовні устремління та її індивідуальність. Дані національного опитування свідчать, що близько 30% респондентів вважають, що релігія мало пристосована до потреб сучасної людини. Причому, в групі віруючих близько 87% православних. Як один із наслідків, відбувається поступовий зсув авторитету від церковної ієрархії у бік індивіда. Віруючі вважають, що буде краще, якщо вони самі визначатимуть, що їм необхідно для власного духовного розвитку. Водночас, згідно з загальнонаціональними опитуваннями, церква є лідером у рейтингах народної довіри. Кількість тих, хто довіряє церкві (без конфесійної конкретизації) зазвичай не менше 50%. Проте дослідники вважають, що така довіра є більше номінальною, ніж реальною, оскільки в суспільстві існує досить багато релігійних людей, яких можна назвати "номінальними віруючими". Така категорія людей не керується релігійними цінностями і нормами під час вирішення соціальних і особистих проблем, й тому не має достатньо підстав стверджувати про реальний авторитет церкви в житті населення України [9]. Цей момент особливо чітко простежується в дослідженнях, що проводять у Львівській області. Цей регіон вирізняється найбільшою релігійною активністю і традиційністю свого релігійного життя. Незважаючи на це, авторитет церкви і священників для віруючих традиційних церков області проявляється виключно у рішенні питань, які стосуються духовного життя. Водночас, люди вважають, що з таким самим успіхом можуть вирішувати ці питання, звертаючись безпосередньо до Бога або до членів своєї сім'ї [9]. Питання етичної поведінки віруючих, їхня життєва мораль теж виглядають доволі суперечливо. З одного боку, результати досліджень свідчать про те, що віра і релігійність сприймається як загальнолюдська цінність, пов'язана насамперед із високоморальною

поведінкою. Дані загальнонаціонального опитування показують, що більшість респондентів відзначають здатність релігійної віри “утримувати від поганих вчинків” (42,1%), “забезпечувати душевний мир, силу, надію” (38,4%), “породжувати відчуття милосердя, співчуття, добра” (37,3%) [2]. Проте, матеріали досліджень, що проводяться за допомогою інтерв’ю, демонструють більш реальну степінь вкорінення подібних ідей. Так, респонденти, які вважають, що центральним моментом релігійної віри є етичне вчення церкви, в той же час заперечують необхідність прикладання послідовних зусиль в цьому напрямі з боку людини. Віруючі акцентують на неможливості слідувати всім етичним нормам своєї віри. Для їхньої моральної поведінки характерна вибірковість. Віруючі самі визначають і вибирають, яким етичним принципам вони можуть слідувати в різних обставинах свого щоденного життя [9]. Вибірковість і довільне конструювання торкається не тільки релігійних практик, але й змісту віри. Невідповідність між вченням традиційних церков і народною вірою існувала у всі історичні періоди. Правда, на сучасному етапі, коли церква відокремлена від держави і незначною мірою втратила свій вплив на суспільство, така ситуація стає для неї більш фатальною, ніж раніше. Ознаки еклектизму, наявність архаїчних і містичних елементів у свідомості сучасних віруючих фіксують більшість досліджень. Дані опитувань показують, що 36,7% віруючих визнають реінкарнацію, 39,9% вірять в екстраординарні здібності народних цілителів, 20,6% визнають наявність таких здібностей у знахарок і чаклунів [9]. Звичайно, такі дані ще не означають, що люди, які вірять в подібні речі, практикують звертання за допомогою до цих категорій людей. Проте глибше вивчення змісту віри населення дійсно виявляє практику змішування інституційних і популярних елементів релігійності. Це відноситься до конструювання світогляду і релігійної діяльності за допомогою елементів вчення конкретної Церкви і популярних зразків народного благочестя. Сюди також відносяться запозичення з наукових дискурсів і традицій інших релігій. Такі погляди демонструють різні категорії респондентів. Як ті, хто рідко відвідує церкву, так і ті, хто бере активну участь у парафіяльному житті. Треба сказати, що іноді такі запозичення можуть відбуватися несвідомо. Віруючі часто не розуміють, що використовують для формування свого релігійного світогляду елементи інших релігій. Це є наслідком низького рівня релігійної освіти, а також впливом масової культури. Деякі елементи різноманітних екзотичних культів можуть входити в моду, і, у відповідь, люди пробують переорієнтувати свою віру на новий лад. Такі зразки часто з’являються в засобах масової інформації, як окремі приклади релігійності без явного співвідношення з традицією, з якої вони запозичені. Важливу роль при цьому відіграють нові релігійні рухи, які активно практикують змішування кодів і пропагують свої погляди за допомогою новітніх комунікативних технологій. Що стосується церковної практики та участі віруючих у житті своєї релігійної громади, то ці показники по Україні значно нижчі, ніж в інших європейських країнах. У 1988 році лише 1,6% опитаних відмітили, що мають “тісні зв’язки” з

церквою і 5,5% – “тісні”. В той час як у Польщі цей показник склав 11,6% і 4,2%, в Хорватії – 2,5% і 41,3%, в Словенії – 2,5% і 29,4%, в Угорщині – 4,8% і 15,9%, в Литві – 1,9% і 15,7%, у Східній Німеччині – 2,5% і 8,7%, в Чехії – 2,4% і 5,4% [10, с. 187]. В національному опитуванні про свою участь у релігійних зібраннях заявили 52,8% опитаних. Але узагальнення даних про частоту і мотивацію такої участі дало аналітикам можливість стверджувати, що для більшості громадян така участь має формальний характер, люди схильні вважати, що віра не вимагає відвідування релігійних зібрань. Кожного тижня чи частіше релігійні служби відвідують в основному жінки старшого віку, для яких зібрання є моментом “спілкування з Богом”, “участі в релігійних таїнствах” і можливістю компенсувати душевну тривогу і отримати полегшення [2]. Низький рівень відвідування церковно-релігійних зібрань пов’язаний не лише зі станом самого релігійного комплексу і релігійністю людей, але і з низькою соціальною активністю українського населення загалом. У результатах дослідження, що стосувалося щотижневих практик громадян у вільний від роботи час, відвідування церкви виступає як одна із найбільш поширених практик, пов’язаних із публічним простором. Про це заявили 16,7% респондентів (див. табл. 1). У списку різних практик відвідування церкви слідує одразу ж після домашніх занять та походів по магазинах [11]. Тобто, незважаючи на низький рівень участі населення в релігійно-громадському житті, церква поки що залишається єдиною соціальною організацією, яка здатна збирати людей для спільних публічних практик.

Таблиця 1

Десять найбільш популярних занять у вільний від основної та домашньої роботи час (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Перегляд телепередач	79. 2	80. 3	79. 7	82. 6	80. 1	83. 5	86. 5	87. 0	76. 5	80. 7	83. 3	86. 4
Читання газет	53. 6	57. 4	56. 2	58. 5	61. 9	69. 9	70. 3	70. 3	61. 1	61. 1	58. 3	67. 7
Слухання радіопередач	47. 3	49. 8	45. 1	52. 6	50. 2	54. 0	58. 2	54. 6	43. 6	42. 9	38. 8	47. 1
Відвідування гостей	39. 6	38. 2	34. 3	37. 3	36. 1	37. 9	49. 1	44. 3	35. 2	38. 8	-	39. 1
Приєм гостей	38. 2	39. 4	34. 9	36. 7	34. 7	34. 6	47. 1	40. 4	31. 5	36. 3	35. 6	37. 9

Продовження таблиці 1

Відвідування непродовольчих магазинів та ринків	-	-	-	-	-	-	-	-	20. 7	25. 1	22. 7	27. 0
Читання художньої літератури	37. 7	37. 2	33. 5	35. 0	35. 0	35. 3	39. 0	40. 3	24. 4	28. 9	26. 7	27. 1
Прослуховування музики (платівки, диски, магнітозаписи і т.п.)	32. 4	33. 1	32. 4	33. 7	32. 9	34. 1	34. 5	35. 3	22. 2	27. 2	25. 6	26. 3
Заняття з дітьми (уроки, ігри, прогулянки)	38. 6	35. 6	32. 3	34. 3	35. 1	32. 3	33. 0	33. 7	28. 1	27. 8	24. 1	25. 8
Відвідування церкви (костела, синагоги, мечеті, молитовного дому)	14. 4	12. 9	13. 6	16. 8	14. 0	14. 4	22. 7	17. 4	13. 5	18. 1	14. 2	16. 7

Отже, однією з основних характеристик релігійності в Україні є змішування інноваційних і традиційних елементів релігійного життя, яке переважно не виходить за межі основної християнської традиції. Більшість віруючих хочуть вважати себе членами традиційних церков, незважаючи на те, що їхні релігійні уявлення і практики значною мірою не відповідають вченню цих церков. Сама можливість виходу із традиційних конфесій і пошук відповідей на вічні запитання в інших християнських церквах сприймається багатьма людьми як недопустима дія, яка заслуговує на осуд. Водночас відсутність інтересу до життя власної церкви, незгода з її основними догматичними та етичними істинами, запозичення елементів інших релігій та практик, які відкрито осуджуються церквою – розцінюється як нормальний стан речей. Такі позиції засновані на тій культуро-і націєтворчій ролі, яку в українському суспільстві продовжують відігравати традиційні церкви. Чималу роль конфесійна приналежність відіграє і в особистісному самовизначенні людей. Поняття “православний”, “католик”, “греко-католик” формують ідентичності, в яких люди відчують свою

приналежність до високих моральних принципів і культурних норм, причетність до історії, яка триває віками. Така самоідентифікація часто не потребує реального самовиразу і конкретного втілення в діях, тому віруючі можуть вільно використовувати релігійний простір, залишаючись лише формальними або навіть номінальними учасниками. У відповідь на таку ситуацію з боку традиційних церков не здійснюється яких-небудь послідовних дій, які могли б свідчити про справжнє незадоволення таким станом речей. Регулярність прихожан, які беруть участь у пропонованих церквою таїнствах та релігійних обрядах, створює ілюзію благополуччя і розвитку. Звичайно, існує багато церковних просвітницьких ініціатив, але з погляду соціальних наслідків ефект їхньої дії поки невідчутний. Не будучи вкоріненим у християнських цінностях, суспільство черпає із церковного середовища не толерантне ставлення до інакомислячого, легітимізацію соціальних дій шляхом сліпого посилення на вищий авторитет (Бога), елементи формалізму і консерватизму.

З огляду на соціополітичну ситуацію в Україні та ту ставку, яка зроблена на традиційні церкви, стан релігійності українського суспільства загалом не буде суттєво змінюватися. Хоча деякі аспекти релігійного життя будуть продовжувати створювати передумови для більш серйозних перетворень. Так, у релігійності українських громадян не з'являється масового звернення до нових релігійних рухів, але активний розвиток протестантських спільнот, особливо тих, які вже мають свою історію існування на території України, їхня явна присутність в публічному просторі буде створювати ситуацію альтернативи. Згідно з результатами дослідження, спільноти протестантських церков на Україні відрізняються більш тісними зв'язками між своїми членами, більш високим рівнем знання свого вчення, в їхній поведінці спостерігається більш тісний зв'язок між вірою і практикою, ніж у віруючих традиційних церков [12]. В деяких дослідженнях віруючі традиційних церков, в релігійній ідентичності яких переважають культурно-етичні мотивації, стверджують, що "справжній українець" може бути лише православним/греко-католиком, але в той же час припускають, що не станеться нічого страшного, якщо українець стане протестантом [9]. Зміна конфесійної приналежності, яка вважається недопустимою по відношенню до *себе* стає допустимою у випадку з *іншим*. Тому конфесійна приналежність українців не буде суттєво змінюватись, але релігійність буде все більше потерпати від впливу нетрадиційних практик і вірувань, що в свою чергу, буде сприяти подальшому процвітанню неортодоксальності всередині традиційних церков.

1. Васьковський В. Стан релігійної мережі в Україні // Центр ім. Разумкова. Національна безпека і оборона. – № 10, 2002. – С. 22–27.

2. Биченко А., Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості // Центр ім. Разумкова. Національна безпека і оборона. – № 10, 2002. – С. 14–21.

3. Дані Державного комітету України у справах національностей і релігії. 1.03.2008. http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50176&cat_id=50173

4. Головаха С., Горбачик А., Панина Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. – Київ, 2006.
5. Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і Церква в суспільному житті України // Центр ім. Разумкова. Національна безпека і оборона. – № 10, 2002.
6. Панина Н. Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2006.
7. Юраш А. Религиозно-церковная структура современной Украины и ее трансформации // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. – 1997, № 110.
8. Рязанова Л., Севекіна О. Релігійні ідентифікації та практики // Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А. Ручки. – К: Інститут соціології НАН України, 2002.
9. Релігійне життя жителів Сихівського району міста Львова. Соціологічне дослідження. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004.
10. Єленський В. Релігія після комунізму. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2002. – 420 с.
11. Панина Н. Украинское общество 1994–2005: год перелома. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2005.
12. Юраш А. Рівень релігійної активності в Україні: регіональні особливості та диспропорції // Українські варіанти. – 1997, №1.

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF RELIGIOUS LIFE IN CONTEMPORARY UKRAINE

N. Vashrova

Belarusian-Russian State University
natallia_v@yahoo.com

The article offers analysis of development of religious life in Ukraine in 1990–2007. It focuses on the process of development of traditional Christian churches and learns the main characteristics of religiosity of contemporary Ukrainian society. Analysis shows contradiction of terms of religious and spiritual (ethical) revival of the society; and mixing of traditional and new features of religious life in dominant Christian denominations.

Key words: social and cultural identification, religious revival, religious identity.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Н. Вашрова

Белорусско-Российский государственный университет
natallia_v@yahoo.com

В статье рассмотрено основные направления развития религиозной жизни Украины в период с 1990 – 2007 гг. В частности анализируют процесс развития традиционных христианских церквей и характеризуют основные показатели религиозности современного украинского общества. Анализ

демонстрирует несоответствие понятий религиозного и духовного (морального) возрождения общества, а также смешение традиционных и инновационных элементов религиозной жизни в рамках основных христианских конфессий.

Ключевые слова: социокультурное самоопределение, религиозное возрождение, религиозная самоидентификация.

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2009 р.

Прийнята до друку 20.04.2009 р.